

İSA HƏBİBBƏYLİ ÇİNGİZ AYTMATOV YARADICILIĞI HAQQINDA

Giriş. İsa Həbibbəyli klassik irsimizə dair zəngin tədqiqatlar müəllifidir. Onun xüsusilə XIX əsrin sonu-XX əsrin əvvəllərində yaşayıb yaratmış böyük ədəbi maarifçi şəxsiyyətlərdən, onların fəaliyyətindən bəhs edən “Ustad Mirzə Cəlil Məmmədquluzadə”, “Mirzə Ələkbər Sabirimiz”, “Məhəmməd Tağı Sidqinin həyatı və pedaqoji fəaliyyəti”, “Eynəli bəy Sultanov”, “Böyük ədib və mütəfəkkir”, “Məsləki tərcümeyi-halı olan şair (Abbas Səhhət)”, “Mir Cəlil müəllim”, “Ustad Məhəmmədhusəyn Şəhriyar” və s. əsərləri dəyərlidir.

İsa Həbibbəyli dünya ədəbiyyatına böyük dühalar bəxş edən Azərbaycan ədəbiyyatının nümayəndələri kimi, digər türk dünyasının böyük korifeylərinin də yaradıcılığına dair maraqlı, dəyərli əsərlər müəllifidir. Türk-müsəlman dünyasının görkəmli nümayəndələrinə dair apardığı tədqiqatları ilə tanınır. Qədim dövrdən üzü bəri ədəbiyyat tarixinə adları yazılmış türk dünyasının Mövlanəsi, Kaşğarlısı, Yunus Əmrəsi, Nizamisi və digərləri ilə bağlı dəyərli ədəbiyyatşünaslıq fikirləri ilə tanınmış İsa Həbibbəylinin “Əbədi mögikan – Çingiz Aytmatov–90” silsilə məqalələri və “Çingiz Aytmatov haqqında söz” adlı monaqrafiyası (2018) bu cəhətdən aktualdır. Alim Ümummilli lider, dünya türklərinin görkəmli siyasi xadimi, Azərbaycan ədəbiyyatının inkişafında misilsiz xidmətləri olan Heydər Əliyevin fikirlərini məqalənin epigrafi kimi götürməkdə haqlıdır. Çünki məhz onun sayəsində bütün türk dünyasının ortaqlıq mədəniyyəti, ədəbiyyatı məsələsi bu gün də ədəbiyyatşünaslığın, Azərbaycan ədəbiyyatı tarixinin gündəmindədir.

İsa Həbibbəyli. “Əbədi mögikan – Çingiz Aytmatov–90. Çingiz Aytmatovun sovet hakimiyyəti illərində milli mövqeyini, yeni insanı və bəşəri problemləri böyük ədəbiyyat miqyasında ifadə etməklə yanaşı, həm də əsərləri vasitəsilə nəşr etdirib dünyada yaya bilməsini sosializm dövrünün möcüzələrindən biri kimi xarakterizə edir: “Bəzi sovet yazıçıları kimi, Çingiz Aytmatov da öz əsərlərində əks etdirdiyi ictimai-mənəvi problemləri bir qədər gərginləşdirərək Nobel Mükafatı alıb, ölkəni tərk etmək imkanını gerçəkləşdirə bilərdi. Lakin Çingiz Aytmatov sosializm cəmiyyətində yaşayıb, həm də sovet gerçəkliyinin sədlərini aşmağa böyük ədəbiyyat yaratmağın təkrarsız nümunəsini göstərmişdir. Çingiz Aytmatov Nobel Mükafatı səviyyəsində yazıb-yaradan və Sovetlər İttifaqında qalıb yaşamağı bacarmış qüdrətli dünya yazıçısı idi” (1).

Ədəbiyyatşünas alim böyük nəzakətlə, özünün dediyi kimi “dünyanın digər görkəmli yazıçılarının yaradıcılığına və fəaliyyətinə heç də kölgə salmadan, əksinə onlardan hər birinin əsərlərinə obyektiv şəkildə yüksək qiymət verməklə”, həm də bu qənaətdədir ki, Çingiz Aytmatov dünya ədəbiyyatında Nobelüstü yeni bir ədəbiyyat standartı yaratmağa müvəffəq olmuşdur.

İsa Həbibbəyli Çingiz Aytmatovun yaradıcılığını tədqiq edərkən onu dörd mərhələyə ayırır:

1. “Lirik-psixoloji nəsr mərhələsi (1950-1960-cı illər).
2. Keçid dövrü (1970-ci illər).
3. Roman epoxası (1980-ci illər).
4. Bəşəri problemlərin bədii ifadəsi mərhələsi (1990-cı ildən sonrakı dövr)” (1).

Birinci mərhələdə Çingiz Aytmatovun Sovet ideologiyasının əleyhinə çıxmadan, sadəcə insanı və onun dərin mənəviyyatını böyük ədəbiyyata gətirməsini, bu dövrdə ölkə miqyasında “lirik-psixoloji nəsrin böyük yaradıcılarından biri kimi” tanınmasını, yaratdığı əsərlərini bu mərhələdə (“Qəzetçi Dzyüyo” (1952), “Aşım” (1953), “Baydamtal çayında” (1954), “Ağ yağış” (1954), “Rəqiblər” (1955), “Üz-üzə” (1957), “Cəmilə” (1958), “Qırmızı yaylıqlı qovagım mənim” (1961), “Köşək gözü” (1960), “İlk müəllim”, “Ana tarla” (1963), “Əlvida Gülsarı” (1966) povest və hekayələri) rus dilində yazmasını və povestlərinin dünyada yayılan “Noviy mir”, “Drujba narodov” jurnallarında çap olunmasını, imzasının böyük sənət dünyasında təsdiq etməsini diqqətə cəlb edir. “Əlvida Gülsarı” povestinə görə 1968-ci ildə SSRİ Dövlət Mükafatına layiq görülməsini yaradıcılığının birinci mərhələsinin mühüm bir yekunu kimi qiymətləndirir. Bu mərhələdə Qırğızistandakı Çon-Arik sovxozunun zootexnikliyindən Moskva Ali Ədəbiyyat Kurslarının məzunu kimi “Pravda” qəzetinin xüsusi müxbirliyinə və Qırğızistan Kinematografıqlar İttifaqının sədrliyinə qədər yüksəlmiş Çingiz Aytmatov üçün XX əsrin 70-ci illərini “yeni axtarış dövrü” hesab edir. Onun bu mərhələdə yazılmış əsərlərində lirik-psixoloji nəsr ovqatı və bənzərsiz üslubunun “cəmiyyət hadisələri ilə əlaqədar ciddi ictimai motivlər” əvəz etdiyini, “Ağ gəmi” (1970), “Dəniz kənarıyla qaçan Alabaş” (1977) povestlərində və “Fudziyama” dramında (1973) yazıldığı dövrün mühüm problemləri öz əksini tapdığını, bu mərhələ Çingiz Aytmatovun yaradıcılığında povestdən roman janrına doğru keçid mərhələsi olduğunu, lirik-psixoloji nəsrdən ictimai məzmunu daha qabarıq olan əsərlərə üstünlük verilməsi baxımından da həmin mərhələ keçid dövrü olduğunu söyləyir: “Bu mərhələni Çingiz Aytmatovun yaradıcılığında roman janrı üçün hazırlıq dövrü də adlandırmaq olar. “Ağ gəmi” povestinin ssenarisi əsasında çəkilmiş bədii filmə görə 1977-ci ildə ikinci dəfə SSRİ Dövlət Mükafatı alması onun ölkədə və dünyada böyük ədəbiyyatın əsas yaradıcıları sırasında olmasının etirafı demək idi” (1).

Çingiz Aytmatovun yaradıcılığının üçüncü mərhələsinin “pik nöqtəsi”ni “Əsrə bərabər gün” romanı bilindir. 1980-ci ildə yazdığı “Əsrə bərabər gün” romanı ilə “sovet ədəbiyyatı nəinki Nobel Mükafatı səviyyəsində yazılan, hətta bir çox nobelçi yazıçıları üstələyən bədii əsərlər yaratmaq imkanlarını” nümayiş etdirdiyini, bu əsərin sovet ədəbiyyatının Qərb ədəbiyyatı ilə rəqabətdəki xüsusi çəkisini, hətta qələbəsinə meydana qoyduğunu söyləyən İsa Həbibbəyli bu fikirdədir ki, yüksək ideya-bədii dəyərə malik ən müasir roman nümunəsi olan “Əsrə bərabər gün” 1983-cü

⁴³ Azərbaycan Memarlıq və İnşaat Universiteti, Azərbaycan dili və pedaqogika kafedrasının müəllimi, filologiya üzrə elmlər doktoru, dosent.

İldə kitab halında nəşr olunan kimi, dərhal Çingiz Aytmatovun üçüncü dəfə SSRİ Dövlət Mükafatına layiq görülməsi onun halal haqqı olmaqla bərabər, həm də sovet rejiminin görkəmli yazıçısını növbəti dəfə Nobel Komitəsinin diqqətindən yayındırmağa da xidmət etmişdir.

1986-cı ildə çap etdirdiyi “Qiyamət” romanı ilə qüdrətli bir romançı olduğunu isbat edən yazıçının povestlərinin hər birində roman miqyası nümayiş etdirməsi, “Əsrə bərabər gün”dən sonra “cəmiyyətin dərin qatlarına” nüfuz edən “Qiyamət” romanı ilə epoxanın ən qüdrətli yazıçısı olduğunu sübut etməsi, dünyanın bir çox dillərinə tərcümə edilərək yayılması, Çingiz Aytmatovun dünyada imicini daha da qüvvətləndirməsi, “Çingiz xanın ağ buludu” povestini müstəqil povest kimi çap etdirməklə, “Əsrə bərabər gün” romanında qaldırdığı ideyaları tamamlaması açıqlanır.

Yaradıcılığının dördüncü mərhələsi kimi 90-cı illərdən sonrakı dövrü götürür. Çingiz Aytmatovun həyatında da, yaradıcılığında da bunu yeni mərhələ kimi dəyərləndirir. Bu mərhələdə Çingiz Aytmatovun əsərlərində “dünyanı düşündürən, planeti narahat edən, insanlığın taleyi ilə əlaqədar olan məsələlərdən söz açan qüdrətli sənətkar kimi” çıxış etdiyini, 90-cı illərdən sonra “dünya miqyaslı mütəfəkkir şəxsiyyət səviyyəsində” yazıb-yaratdığını, bu yeni tarixi epoxanın məhsulu olan “Kassandra damğası” (1996), “Əbədi gəlin” və ya “Dağlar çökəndə” (2006) romanları ilə Çingiz Aytmatovun dünya ədəbiyyatının zirvəsinə yüksəldiyini bildirir. Bu “ağırçəkili romanlarda milli düşüncə bəşəri təfəkkür səviyyəsində” qaldırıldığı, “dünyanın anormal bir sonluğa doğru getməkdə olduğunu var gücü ilə insanlığa çatdırmaq, çıxış yolları haqqında düşündürmək vəzifələrini yüksək səviyyədə və layiqincə” yerinə yetirdiyini söyləyir: “Əsrə bərabər gün”də Boranlı razıyazısında qatarın “Stop-kran”-ını dartmaqla mövcud cəmiyyətin getdiyi yolun davam edə bilməyəcəyini göstərən Çingiz Aytmatov “Kassandra damğası”nda artıq kosmik rəhbər vasitəsilə Yer planetinə həyatın sona yaxınlaşmaqda olduğunu xəbər verir. XX əsrin 90-cı illərindən etibarən Çingiz Aytmatovun tərcümeyi-halında baş verən dəyişikliklər, xüsusən Avropa ölkələrində Qırğızıstanı təmsil edərək rəsmi diplomatik vəzifələrdə qazandığı təcrübə onun yer kürəsində cərəyan edən hadisələrə global yanaşmalarına təkan vermişdir. “Kassandra damğası” və “Əbədi gəlin” romanları ilə Çingiz Aytmatovun yaradıcılıq idealları tamamlanmışdır”, – deyir.

Çingiz Aytmatovun yaradıcılığında millilik amilinin “ümumtürk ruhundan, qırğız etnik düşüncəsindən doğan və global dünyanın hadisəsi səviyyəsində ümumiləşdirilən yüksək və dərin insani keyfiyyətlər şəklində” təzahür etməsi, onun yaradıcılığında ayrılıqda götürülmüş bir obrazın və ya xalqın timsalında bütövlükdə bəşər övladı üçün əhəmiyyətli olan problemlərin ümumiləşdirilməsi kimi məsuliyyətli və şərəfli vəzifə özünün orijinal bədii həllini tapması, “dünya ədəbiyyatında milli ilə bəşərinin vəhdətini əks etdirmək yeni hadisə olmasa da”, bu sahədə Çingiz Aytmatovun “öz modelini” yaratması, yaradıcılığında milli və bəşəri anlayışları geniş mənada insanlıq düşüncəsi ilə birləşdirməsi açıqlanır. Tanınmış türk alimi, professor Ramazan Qorxmazın fikirlərinə (“Çingiz Aytmatov Simurq quşu kimi həm bütün insanlarda özünü, həm də özündə bütövlükdə insanlığı duymağa çalışır”) diqqəti yönəldən İsa Həbibbəyli zəngin və dərin yazıçı dünyası milli düşüncə ilə bəşəri qavrayışı özündə cəmləşdirdiyini, bu baxımdan Çingiz Aytmatovun özü də geniş mənada əsərlərindəki milli və bəşəri düşüncələrin rəmzinə çevrildiyini yazır.

İsa Həbibbəyli “Çingiz Aytmatovun düşüncəsində Avropa meyli onun əsərlərində siyasi və mədəni əsarətin gərginliklərini, əzablarını, milli azadlığın çətin və əzablı yollarını, dünyəvi düşüncəni böyük cəsarətlə ifadə etmək bacarığında” öz əksini tapması, Sovet imperiyasının sərt rejimi çərçivəsində bütövlükdə insan və ya konkret bir millət haqqında taleyüklü böyük idealları əks etdirmək cəsarəti, ölməz əsərlərinin “müasir dünyanın ibrətamiz insanlıq dərsləri” olmasını dəyərləndirir.

Çingiz Aytmatovun bütün əsərlərində janrından asılı olmayaraq, roman miqyası görən İsa Həbibbəyli onu “dünyanı roman miqyasında qavrayan və ifadə edən qüdrətli yazıçı” kimi qiymətləndirir. Povestlərində “əhatə etdiyi problemlərə və maraqlı, keşməkeşli insan taleyini əks etdirməsinə görə ciddi roman təəssüratları” yaratdığını diqqətə çəkir. “Üz-üzə”, “Cəmilə”, “Əlvida, Gülsarı”, “Ana tarla”, “İlk müəllim”, “Ağ gəmi”, “Dəniz kənarıyla qaçan Alabəş”, “Erkən gələn durnalar”, “Çingiz xanın ağ buludu” kimi povestlərin daşdığı böyük ideya-mədəni yükü “cild-cild romanlarla müqayisədə” ağırçəkili görür. Bu əsərlərlə dünya ədəbiyyatının yeni çoxsaylı süjetlərlə və obrazlarla zənginləşdiyini vurğulayır: “XX əsrin 50-ci illərində otuz yaşlı Çingiz Aytmatovun yaratdığı “Cəmilə” povesti təkcə sovet ədəbiyyatında deyil, bütövlükdə dünya ədəbiyyatında yeni hadisə səviyyəsində qarşı-lanmışdır”. Məşhur fransız yazıçısı Lui Araqonun “Cəmilə” povestini “dünyanın ən gözəl eşq hekayəsi” kimi dəyərləndirdiyini (“Bu əsər mənim üçün dünyanın ən gözəl eşq hekayəsidir... Hüqo ilə Volterin doğulduğu məkanda, Parisdə mən “Cəmilə”ni oxudum. Bax, o an Verter ilə Veronikanın, Antoni və Kleopatranın, ya da Manon Leskautun mənim gözümdə heç bir dəyəri qalmadı. Çünki mən Daniyar və Cəmiləylə qarşılaşdım və onlarla bərabər İkinci Dünya savaşının üçüncü ilinə, ...gözəl bir gecəyə yenidən dönüb, orada Kurkureu çayına, əkin yüklü arabalara və digər ikisinin hekayəsini bizlərə nəql edən Seyid adında yeniyetmənin yanına getdim”) söyləyir.

“Əsrə bərabər gün” romanını təhlil edir, dünya ədəbiyyatının şedevrlərindən biri kimi qırğız xalqının simasında sovet rejiminin gərginliklərini, ümumiyyətlə, eyni taleyə malik xalqların keşməkeşli həyatını və dərin mədəni aləmini bütün reallıqları ilə əks etdirdiyini qeyd edir. Alimin fikrincə, “burada Boranlı Yedigey XX əsr dünya ədəbiyyatında yaranmış yeni tipli möhtəşəm bədii obrazdır. Boranlı Yedigey bütün ruhu ilə əsl qırğız ruhunun daşıyıcısı olmaqla bərabər, həm də stalinizmin acı keşməkeşlərini yaşamış və siyasi-mədəni əsarətdən xilas olmağa çalışan insanların ümumiləşmiş obrazıdır” (1).

Çingiz Aytmatovun yaradıcılığındakı böyük humanizmi, insan taleyinə yanımı görməmək qeyri-mümkündür. O, zamanın hər gərdisində müsibətlərə, bəlalara düçar olan insanlara nələr arzulayır:

Ey insanlar, Allah sizləri qeyri-insani bəlalardan qorusun,

*Sizləri söndürülə bilməyən yağınlardan qorusun,
Qarşısı alına bilməyən qanlı qırğınlardan qorusun,
Allah sizləri düzələ bilinməyən işlərdən qorusun,
Allah sizləri qeyri-insani bələlərdən qorusun...*

Bu “qeyri-insani bələlər”, – deyən yazıçının ümumilikdə, “bütün ruhu ilə” insanlıq ruhunun daşıyıcısı olduğu-
na şübhə edilmir.

“Çingiz xanın ağ buludu” povestini Çingiz Aytmatovun şah əsəri olan “Əsrə bərabər gün” romanının üzvi tərkib hissəsi, yaxud davamı olub, yazıçının dövlətçilik və şəxsiyyət məsələlərinə dair görüşlərini və müşahidələrini tamamladığını bildirən İsa Həbibbəylinin fikrinə, “Əsrə bərabər gün” Boranlı Yedigeyin və Qazanqapın romanı, “Çingiz xanın ağ buludu” isə Abutalıb Kuttubbayovun tale kitabıdır. Abutalıb Kuttubbayev obrazı Boranlı Yedigey xəttindən açılmamış qatların təzahürüdür. Çingiz Aytmatov İosif Stalinin vəfatından cəmi bir ay əvvəl süni şəkildə uydurulmuş “Çingiz xanın ağ buludu” povesti stalinizmin hərbi-siyasi mahiyyətinin daha dərinədən açılmasına xidmət edən əhəmiyyətli əsərdir. Əsərdə məşhur Böyük Monqol İmperatorluğunun qurucusu Çingiz xana münasibətdə Çingiz Aytmatovun ikili münasibətinin olduğu müşahidə edilir. İlk növbədə o, Çingiz xanı fəth qismində göstərmək, onun hərbi yürüşlərindən alınmış hadisələri əks etdirmək yazıçıya Stalin diktaturasını ifşa etmək üçün lazım olmuşdur” (1). Lakin povestdə Çingiz Aytmatovun qüdrətli sərkərdənin dövlətçilik məharətinə, qeyri-adi hərbiçilik bacarıqlarına və yüksək qəhrəmanlıq ruhuna rəğbətlə yanaşdığını görür, povestin bir neçə yerində Çingiz xan haqqında işlətdiyi “ulu xaqan” kəlməsini həmin reallığın ifadəsi bilir.

“Çingiz xanın ağ buludu” povestini yazıçının sənətkarlıq imkanlarının zirvəsi kimi yüksək qiymətləndirir. “Dərin ictimai məzmunu malik olan “Çingiz xanın ağ buludu” povesti geniş mənada Gündoğandan Günbatana qədər zəfər yürüşləri keçirən Çingiz xanın romanı, Abutalıb Kuttubbayovun tale povesti, Yüzbaşı Doğulanq ilə tikməçi Ərdənənin sevgi macərasının hekayəsidir. Bu qədər geniş mətləbləri, fərqli taleləri, biri digərini təkrar etməyən çoxşaxəli süjet xətlərini özündə birləşdirən kamil bir bədii əsər yazmaq Çingiz Aytmatovun qeyri-adi istedadının böyük göstəricisi” kimi yüksək qiymətləndirir.

Akademik “Ağ gəmi” povestinə, “Qiyamət” romanına diqqəti yönəldir. “Qiyamət” romanını ümummillə məsələlərdən bəşəri problemlərə keçidin orijinal bədii ifadəsi kimi, “bəşəriyyəti edam kötüyündən xilas etməyə böyük bir çağırış” kimi qiymətləndirir. “İlk variantdakı “Edam kötüyü” adı əsas diqqətin insanlığın edam kötүklərindən qorunmasına cəlb edilməsinə işarədir”, – deyir.

“Kassandra damğası” (1996) romanının Çingiz Aytmatovun yaradıcılığında yeni mərhələ təşkil etdiyini qeyd edir və göstərir ki, romanda “kosmosda yaşayan kosmik rahib Filofeyin Roma Papasına ünvanlayaraq “Tribun” qəzetinə göndərdiyi bir məktubun Amerikada və dünyanın müxtəlif qitələrindəki ölkələrdə doğurduğu böyük əks-sədanın təsviri ilə görkəmli yazıçı bəşəriyyəti gözləyən böyük fəlakətləri nəzərə çarpdırmış və çıxış yolları haqqında qənaətlərini irəli sürmüşdür. Məktubdakı dünyada baş verən haqsızlıqlara, global gərgin problemlərə, hərbi-siyasi qarşıdurmalara etiraz əlaməti olaraq ana bətnində ikən embrionların dünyaya gəlməkdən imtina etmələrinə və bunun kosmosdan göndərilən şüalar vasitəsilə hamilə qadınların alnında qırmızı ləkə – “Kassandra damğası” vasitəsi ilə bəlli olmasına dair məlumatlar yer kürəsini silkələyən qeyri-adi hadisələrin təqdim olunmasına şərait yaradır. Bu baxımdan kosmik rahib Filofeyin Yer kürəsinə – Roma papasına məktubu Çingiz Aytmatovun bəşəriyyətə xitabıdır, həyəcan təbəllidir. Əslində, bu, dərin fəlsəfi mahiyyəti etibarilə görkəmli bir yazıçının bəşəriyyət qarşısındakı məsuliyyəti və öhdəliklərinin miqyasını aşaraq, geniş mənada böyük ədəbiyyatın insanlığı xilas etmək yollarındakı cavabdehliyini əks etdirən çağırışdır” (1).

Filofeyin məktubunu Zamanın yer kürəsinin insanlarına ünvanlanmış monoloqu adlandırır. İctimai-siyasi əhəmiyyətinə, “insanlığın oyanışı və dirçəlişinə xidmətə həsr olunmasına görə” Filofeyin məktubunu V.Şekspirin Hamletinin, Cəlil Məmmədquluzadənin Kefli İsgəndərinin monoloqları ilə müqavisə edir.

Yazıçının “kütlə psixologiyasına üsyani, milli-mənəvi oyanış aktı” bildiyi Filofeyin məktubunun “müstəqil bir bədii əsər” təsiri bağışladığını, burada bəzi tezisləri nəzərə çatdırdığını (“Sizin vasitənlə bəşəriyyəti xilas etməyə borcluyam, çünki insanlığa əvvəllər məlum olmayan bir bəla üz verib. Məlum olub ki, embrionlar bizə müraciət edir. ...Cox güman ki, bu, yalnızca bəla devil, həm də ruhun növbəti sınağıdır. İcimizdə bizə bizdən danışan Kassandra–embrionların səsinə hara qaça bilərik? Kassandra damğası–ana bətnində gərgin və ümitsiz halda dünyanın sonunu gözləyən embrional esxatın kadrarxası səsidir. Bu, onda təbii həyat meylini, vasamaq istəyini öldürür... Oan və haki-miyyət – o sər toxumları hər zaman yalnız cürümüş peyin üzərində cücərə bilir... Sər həmişə öz toxumlarını başqa bir sər cücərsin deyə torpağa səpərək dəfələrlə yeni sərlərlə əvəzlənir... Bolsevizm ol-madan fasizmin mövcudluğu mümkün idi mi? Stalinsiz Hitlerin olması mümkün idi mi? Və kim deyə bilər ki, ver üzünə ya Hitler, ya da Stalin kimi doğulmaq qarşısında qalan kassandra – embrion, daha doğrusu, gələcək nekrofilin bu zavallı rüseymi öz zamanında ətraf ələmi, bundan da əvvəl onu daşıyan ananı Kassandra damğası vasitəsilə gələcəvi ilə bağlı qabaqcadan xəbərdar etməyə çalışmayıb?”), bununla Çingiz Aytmatovun bəşəriyyət qarşısında qaldırdığı problemlərin miqyasını və məsələni təəvvür etmək mümkünlüyünü acır: “Beləliklə, Çingiz Aytmatovun yaratdığı Filofey ictimai-siyasi və mənəvi sarsıntılar içərisində formalaşmış insanın yaşadığı cətin və mürəkkəb həyatı proseslərdən dərs çıxarıb, dünyanı xilas etmək cavabdehliyi daşıyan bəşəri varlıq səviyyəsinə çatmasını əks etdirən ümumiləşdirilmiş bədii obrazdır”, – deyir.

“Kassandra damğası” haqqında xəbəri elmi şəkildə duyanlardan və öz düşüncəsi etibarilə ideya müəllifinin fikirlərini və kəşfini dəstəkləyənlərdən biri olan futuroloq alim Robert Bork kataklizmin, fəlakətlərin insan övladını bələlərə apardığını, qarşı-qarşıya qoyduğunu dərk edən, mövqe etibarilə Filofeyi tamamlayan obraz kimi xarakterizə

edən İsa Həbibbəyli fikirlərini davam etdirir.

Yazıcının romanda qaldırdığı əsas problemlərdən biri “gerçək ata-anası bəlli olmayan “İks nəsil”in” süni yol-
la yaradılması məsələsinə münasibət”ini görür. Yazıcının “real valideynləri, səcərəsi, soy-kökü” olmayan insanların
böyük super güclər üçün əhəmiyyətli olub, hakim ideologiyaların həyata keçirilməsinə xidmət etdiyini, bununla da
insanlığa zərbə vurduqlarını göstərdiyini yazır. Hələ “Əsrə bərabər gün” romanında böyük həyəcanla nəzərə çarpdır-
dığı “manqurtlaşdırma” faciəsinə yeni baxışın ifadəsi kimi qiymətləndirdiyi bu problemə diqqəti cəkir: “Görkəmli
yazıcı “Əsrə bərabər gün” romanında ayrı-ayrı xalqların əridilib vox edilməsi kimi məna verdiyi manqurtlaşma pro-
seslərinin daha fərqli və yeni təzahür forması kimi SSRİ-də süni insan yaradılması isinə global miqyasda bəşəriyyət
üçün mənəvi tarazlığın pozulması, insanlığın qarşısında cavabdehlik düşüncəsinin itirilməsi baxımından daha kəskin
münasibət bəsləmişdir. Soy-kökədən, qan yad-dasından, genetikadan məhrum olan, milli iftixar duyğusu itirilmiş in-
san cəmiyyəti üçün daha dəhşətli bir fəlakətə çevrilə bilər. Bədii əsər kimi “Kassandra damğası” isə mövzusu və ide-
yasına görə Cingiz Aytmatovun yazdığı xilaskarlıq romanıdır” (1).

Sənətkarlıq baxımından da “Kassandra damğası” orijinal bədii əsər, “dünya ədəbiyyatında ən geniş həcmə ma-
lik olan epiloq-roman”dır, Cingiz Aytmatovun dünya ədəbiyyatının görkəmli yaradıcıları sırasında özünəməxsus
sanballı verini müəyyən edən “mükəmməl və ciddi sənət damğası”dır, “ver üzündəki xaos təhlükəsinə kosmosdan
göndərilmiş xəbərdarlıq”dır. Bu əsərinə görə yazıcı “XXI əsr dünya ədəbiyyatının nadir sədəvlərindən biri”dir.

Yazıcının əsərlərinin ədəbiyyatşünaslıq sahəsində böyük maraq kəsb etməsi, XX əsr vapon mütəfəkkiri Day-
saku İkedanın Cingiz Aytmatovu ilk dəfə dünya ədəbiyyatında xüsusi mövzu olan “Kassandra-embriyon problemi”ni
açan nadir istedad sahibi hesab etmişdi.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. İsa Həbibbəyli. Əbədi mögikan – Cingiz Aytmatov-90. “525-ci qəzet”, 1-2 oktyabr 2018.

2. Aytmatov Ç. Seçilmiş əsərləri. Bakı: Şərq-Qərb, 2009, 761 s.

Açar sözlər: Cingiz Aytmatov, qırğız, humanizm, milli, İsa Həbibbəyli.

Ключевые слова: Чингиз Айтматов, киргиз, гуманизм, национальный, Иса Габиббейли.

Key words: Chingiz Aitmatov, Kyrgyz, humanism, national, Isa Gabibbayli.

Xülasə

Məqalədə qırğız ədəbiyyatının görkəmli nümayəndəsi Cingiz Aytmatovun zəngin yaradıcılığı, milli ədəbiyya-
tın inkişafında onun əsərlərinin misilsiz rolu, dünya ədəbiyyatında da yeni bir zirvə yaratması, məhz onun sayəsində
bütün türk dünyasının ortaq mədəniyyəti, ədəbiyyatı məsələsi bu gün də ədəbiyyatşünaslığın, Azərbaycan ədəbiyyatı
tarixinin gündəmində olması, UNESCO-nun statistikasına əsasən, əsərlərinin 170-dən çox xarici dilə tərcümə olunub
və yüz milyonlarla tirajla nəşr edilməsi statistikasını yazıcının dünya ədəbiyyatındakı mövqeyini ifadə edən ciddi fakt
olması, yaradıcılığında milli və bəşəri anlayışları geniş mənada insanlıq düşüncəsi ilə birləşdirməsi məsələləri ilə
bağlı akademik İsa Həbibbəylinin elmi-nəzəri fikirləri tədqiqata cəlb edilir.

Иса Габиббейли о творчестве Чингиза Айтматова

Резюме

В статье рассказывается о богатом творчестве выдающегося представителя киргизской литературы
Чингиза Айтматова, уникальной роли его произведений в развитии национальной литературы, о том, что и
в мировой литературе он создал новую вершину, именно благодаря ему вопрос общей культуры,
литературы всего тюркского мира и сегодня стоит на повестке дня литературоведения, истории
азербайджанской литературы, согласно статистике ЮНЕСКО, что статистика его произведений переведена
более чем на 170 иностранных языков и издана сотнями миллионов тиражей является серьезным фактом,
свидетельствующим о положении писателя в мировой литературе, к исследованию привлекаются научно-
теоретические идеи академика Исы Габиббейли по вопросам объединения в его творчестве национальных и
человеческих понятий с мыслью о человечестве в широком смысле.

Isa Habibbayli about the work of Chingiz Aitmatov

Summary

The article tells about the rich work of the outstanding representative of Kyrgyz literature Chingiz Aitmatov, the
unique role of his works in the development of national literature, that he created a new peak in world literature, it is
thanks to him that the issue of general culture, literature of the entire Turkic world is still on the agenda of literary
criticism, the history of Azerbaijani literature, according to UNESCO statistics, that the statistics of his works have
been translated into more than 170 foreign languages and published in hundreds of millions of copies is a serious fact
indicating the position of the writer in world literature, the research involves the scientific and theoretical ideas of
academician Isa Habibbayli on the issues of combining national and human concepts in his work with the idea of
humanity in a broad sense.

Rəyçi: dos. S.Abbasova